

Małgorzata H. Kowalczyk

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
mhkowalczyk@umk.pl; ORCID: 0000-0002-7950-998X

Seksualne drapieżniczki Analiza czynników ryzyka i czynników chroniących w kontekście podejmowanych oddziaływań korekcyjnych

Abstrakt: Celem artykułu jest wskazanie spektrum czynników ryzyka zarówno o charakterze statycznym, jak i dynamicznym oraz wskazanie antagonistycznych wobec nich czynników chroniących. Poznanie zakresu czynników sprzyjających wchodzeniu na drogę przestępczych zachowań seksualnych przez kobiety ma duże znaczenie terapeutyczno-koerektoryjne. Pozwala bowiem opracować formy oddziaływań adresowanych do tej kategorii sprawczyń oraz ocenić ryzyko powrotności do zachowań przestępczych. Wykorzystaną metodą jest analiza źródeł wtórnych. Opracowanie podzielono na trzy części. W pierwszej dokonano charakterystyki i interpretacji pojęć powiązanych z seksualnym wykorzystywaniem dzieci. W drugiej scharakteryzowano sprawczyń wykorzystywania seksualnego dzieci. W ostatniej części zostały opisane czynniki ryzyka powiązane z dokonywaniem kontaktowych przestępstw seksualnych przez kobiety. Uwzględniono zarówno tak zwane czynniki statyczne, jak i dynamiczne (DRF). Dodatkowym elementem przydatnym w opracowaniu oddziaływań korekcyjnych jest ustalenie czynników chroniących (PF), które nie tylko redukują ryzyko powrotności do przestępstwa, ale także mogą wskazywać pożądany kierunek zmian korekcyjnych.

Słowa kluczowe: agresja drapieżcza, wykorzystywanie seksualne dzieci, pedofilki FSO, czynniki dynamiczne DRF, czynniki chroniące PF, oddziaływania korekcyjne.

Wprowadzenie

Popełnianie przestępstw seksualnych zarówno kontaktowych, jak i tych wykluczających bezpośrednią relację sprawcy i ofiary przypisywane jest zasadniczo mężczyznom. Powodem, m.in. jest to, że przestępstwa seksualne popełniane przez kobiety budzą zdecydowanie mniejsze zainteresowanie w porównaniu z czynami o tym samym charakterze, których dopuszczają się mężczyźni. Opinia, że kobiety rzadko, jeśli w ogóle popełniają tego typu przestępstwa, wynika także z faktu, że są one postrzegane w naszym społeczeństwie jako matki, opiekunki, a nie bezwzględne sprawczynie wykorzystujące seksualnie dzieci. Nawet jeśli dochodzi do takiego zachowania, kobietę postrzega się raczej jako ofiarę ulegającą presji mężczyzny. Skutkiem tego jest przypisywanie kobietom cech bierności i uległości, a nie napastliwości, szczególnie seksualnej. Zgodnie z ustaleniami badaczy ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Wielkiej Brytanii i Australii, kobiety sprawczynie¹ przestępstw seksualnych stanowią około 5% populacji sprawców przestępstw tej kategorii (m.in. Sandler, Freeman 2009; Vandiver, Kercher 2004; Cortoni, Hanson 2005). Problem wykorzystywania seksualnego dzieci przez kobiety (*Female sexual offenders* – FSO) wymaga prowadzenia pogłębionych badań, także w kierunku umożliwiającym opracowanie skutecznych form interwencji terapeutycznej i korekcyjnej. Celem artykułu jest wskazanie zakresu czynników ryzyka o charakterze dynamicznym (DRF) oraz czynników chroniących (PF), których rozpoznanie może przyczynić się do opracowania skutecznych form oddziaływań korekcyjnych. Poznanie czynników ryzyka i czynników chroniących, posłużyć może także do oceny ryzyka powrotu do zachowań przestępczych kobiet, które dopuściły się wykorzystywania seksualnego dziecka. Zastosowaną metodą jest analiza źródeł wtórnych (Rubacha 2016).

Pojęcia związane z wykorzystywaniem seksualnym dzieci

Istota krzywdzenia seksualnego dzieci zawiera się w pojęciach wykorzystywania seksualnego, nadużyć seksualnych, molestowania seksualnego, pedofilii, przemocy seksualnej, krzywdzenia seksualnego (Kowalewska, Jaczewski, Komosińska 2001, s. 52; Beisert 2017, s. 20; Sajkowska 2002, s. 6). Nie oznacza to jednak możliwości zamiennego stosowania tych pojęć. Konieczne jest chociażby dokonanie zróżnicowania zakresu pojęcia pedofilii, wykorzystywania i przemocy seksualnej. Nie w każdej bowiem postaci wykorzystywania seksualnego czy zachowań pedo-

.....
¹ Należy jednak zauważyć, że są to dane szacunkowe, za którymi kryje się niezbadany obszar ciemnej liczby.

filnych dochodzi do przemocy, co oznacza, że pojęcie przemocy seksualnej nie będzie w tym wypadku tożsame.

Terminem pedofilia (gr. *paidos* i *philia* – „miłość do dzieci”) określa się zarówno przestępstwa jak i preferencje seksualne, których wspólną cechą jest ujawnianie przez sprawcę skłonności do zaspokajania swych erotycznych pragnień przy udziale dzieci (Podgajna-Kuśmierk 2003).

Pedofilia uznawana jest za zaburzenie psychoseksualne, w którym osoba dorosła doznaje pobudzenia i zaspokojenia seksualnego dzięki kontaktom seksualnym z dzieckiem niedojrzałym płciowo (Krajewski 2011, s. 43). Jest to pojęcie bardzo szerokie, i w zależności od perspektywy badawczej, charakteryzowane pod innym kątem. Zawsze jednak jest związane z relacją sprawcy i dziecka, jego motywami oraz wiekiem i poziomem rozwoju osoby małoletniej. Dotyczy również charakteru czynu. Wśród klinicystów definicje pedofilii są tworzone tak, by w jak najlepszy sposób opisać dane zjawisko, i na tej podstawie stawiać trafne diagnozy. Takie zaburzenia są traktowane jako choroba / zaburzenie życia seksualnego (Beisert 2017, s. 20–21). W tym przypadku pedofilią będą „zainteresowania seksualne, tak bardzo zaburzone, że upośledzają zdolność utrzymania afektywno-erotycznego związku między ludźmi” (Seligman, Walker, Rosenham 2003, s. 585). Prawnicze ujęcie tego zjawiska mówi, iż jest to „przestępstwo przeciwko wolności seksualnej małoletniego” (Beisert 2017, s. 30). Czyn ten jest ujęty w art. 200 kk (Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997).

Zjawisko pedofilii nie ma charakteru jednorodnego. Istniejące kryteria różniące wskazują na wiele możliwości kategoryzowania sprawców czynów pedofilnych. Najczęściej cytowane jest kryterium uwzględniające kategorię obiektów, na których skupia się seksualne zainteresowanie pedofila. W pierwszej kategorii pedofilia odnosi się do osób wykazujących silne seksualne zainteresowanie dziećmi, przy czym będą one stanowić jedyny obiekt seksualnego zainteresowania. Ten typ pedofila nie odczuwa zainteresowania seksualnego osobami dorosłymi. Drugą kategorią jest pedofil odczuwający pociąg seksualny zarówno do dzieci, jak i dorosłych płciowo (Seto 2008, s. 164). Nicolas Groth, William Hobson oraz Thomas Gary, stosują podobny podział określając pierwszy z opisanych typów jako pedofilię regresywną polegającą na tym, że sprawca zaspokaja swój popęd seksualny z dorosłym partnerem, jednakże może on dokonać czynu na tle pedofilnym pod wpływem określonej sytuacji (dziecko stanowi w tej relacji zastępczy obiekt seksualny i jest traktowane przedmiotowo). Natomiast drugi typ został określony jako pedofilia fiksacyjna (właściwa) polegającą na tym, że jedyną preferencją seksualną dla dorosłej jednostki są dzieci niedojrzałe płciowo. Pedofile fiksacyjni zwykle nie potrafią powstrzymać się od swoich patologicznych skłonności. Wielu z nich wybiera takie zawody i zajęcia, aby zapewnić sobie jak najlepszy dostęp do dzieci (Kowalczyk 2014, s. 175). W polskiej literaturze podobny podział stosuje K. Imieliński wskazując na pedofilię właściwą (pedofile fiksacyjni) i zastępczą (pedofile regresywni) (Imieliński 1970, s. 199). W jeszcze innych przypadkach popęd sek-

sualny skierowany może być zgodnie z preferencjami sprawcy dotyczącymi wieku ofiary wyłącznie na dzieci na ściśle określonym etapie rozwoju, np. niemowlęta czy osoby dojrzewające. W tym przypadku wyróżnia się: infantofilów – zainteresowanych dzieckiem do 5. roku życia; pedofilów – zainteresowanych dzieckiem przed okresem pokwitania, efebofilów – zainteresowanych dzieckiem w wieku między 13. a 15. rokiem życia, czyli takim, które właśnie osiągnęło dojrzałość lub jest w okresie tuż przed dojrzewaniem (Lew-Starowicz 2000). Natomiast uwzględniając stosunek emocjonalny do ofiary William Groth wyróżnił pedofilów nieskomplikowanych – charakteryzujących się tym, iż na swoje ofiary wybierają częściej chłopców niż dziewczęta, będących w wieku przedpokwitaniowym oraz pedofilów skomplikowanych – najczęściej wybierających na ofiary dziewczęta, wykazujące cechy wstępnej fazy dojrzewania (cyt za: Pospiszyl 2014, s. 76). Zachowania pedofilne choć głównie kojarzone z mężczyznami, mogą także ujawniać się w preferencjach kobiet, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

Pedofilia zarówno w ujęciu prawnym, klinicznym, jak i społecznym ujmowana jest niemal na całym świecie jako zachowanie krzywdzące i niepożądane. Dlatego niepokojącym zjawiskiem, o którym warto w tym miejscu wspomnieć jest obserwowalny wzrost akceptacji dla zachowań pedofilskich, co przejawia się między innymi w aktywności grup promujących pedofilię i sugerujących, że ma ona pewne zalety. Aktywiści pedofilscy propagujący tzw. „pozytywną pedofilię” sugerują, że dziecko posiada swoją seksualność i potrzeby jej wyrażania, a ich działania mają pomóc w ich rozwoju. „Pozytywna pedofilia” ma być przeciwieństwem „złej pedofilii” wiążącej się z seksualną eksploatacją dziecka. Amerykańska organizacja NAMBLA (North American Man/Boy Love Association) założona przez Davida Thorstada to stowarzyszenie, które propaguje seks z dziećmi. Od 1978 roku działa na rzecz zniesienia przepisów dotyczących wieku wyrażania zgody, kryminalizujących seksualne kontakty dorosłych z nieletnimi oraz prowadzi kampanie na rzecz uwolnienia mężczyzn, którzy zostali skazani za kontakty seksualne z małoletnimi, które jak twierdzą – nie były przymusowe². Przywołując opinię M. Beisert, należy podkreślić, że pojęcie pedofilia pozytywna zawiera w sobie sprzeczność wewnętrzną. Nie można stosować przymiotnika „pozytywny” wobec zjawiska znajdującego się w spisie chorób i kwalifikowanego jako patologia. Sama definicja parafilii mówi o dyskomforcie i powodowaniu cierpienia i właśnie ta część definicyjna poddana jest działaniom interwencyjnym, zmierzającym do zastąpienia pojęcia patologii na stan zdrowia (Beisert 2017, s. 44–46). Zjawisko „pozytywnej pedofilii” koncentruje się jedynie na aktywności, natomiast całkowicie pomija następstwa tych relacji, które pojawić się mogą nawet po wielu latach.

Kolejnym pojęciem, które pojawia się w kontekście angażowania dziecka przez osobę dorosłą w aktywność seksualną jest wykorzystywanie seksualne, czyli

.....

² https://translate.google.com/translate?hl=pl&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/North_American_Man/Boy_Love_Association&prev=search&pto=aue [dostęp: 01.02.2023].

wciąganie w sferę aktywności seksualnej nieadekwatnej do jego etapu rozwojowego, w sferę działań, których dziecko nie rozumie i nie jest w stanie zaakceptować, i które naruszają jednocześnie normy prawne i społeczne (Brągiel 1998, s. 51). David Filkenhor określa je jako angażowanie małoletniego przez dorosłego w jakąkolwiek aktywność seksualną niezależnie od motywów (Finkelhor 1986). Natomiast *Child Abuse Prevention and Treatment Act* (CAPTA) traktuje wykorzystywanie seksualne dziecka jako niewłaściwe zachowanie seksualne z udziałem dziecka, obejmujące takie formy, jak: dotykanie genitaliów dziecka, doprowadzanie do dotykania przez dziecko genitaliów innej osoby, stosunek seksualny z dzieckiem, kazirodztwo, gwałt, sodomia, ekshibicjonizm, komercyjna eksploatacja dziecka. Warto jednak zauważyć, że według tej interpretacji zachowania powyższe będą uznawane za wykorzystanie seksualne dziecka jedynie wtedy, gdy sprawcą jest osoba odpowiedzialna za opiekę nad dzieckiem bądź spokrewniona z dzieckiem (za: Sajkowska 2002). W przypadku wykorzystywania seksualnego osoba dorosła inicjująca aktywność seksualną wobec dziecka ma przewagę wynikającą z jej dominującej pozycji i wiedzy, co znacząco ogranicza dziecku, a niekiedy uniemożliwia, podjęcie niezależnej decyzji. Interpretacja pojęcia „wykorzystywanie seksualne” nie uwzględnia zatem osobistych preferencji seksualnych sprawcy lub sprawczyń.

Natomiast pojęciem przemocy seksualnej określa się w literaturze jakiegokolwiek kontakt seksualny podejmowany bez zgody ofiary. W ramach form zjawiskowych można wymienić: wymuszanie współżycia seksualnego, wymuszanie nieakceptowanych przez drugą stronę aktywności seksualnych, wymuszanie stosunków seksualnych z innymi osobami, sadystyczne lub sadomasochistyczne formy współżycia seksualnego, nadmierne okazywanie zazdrości czy szeroko pojętą krytykę zachowań seksualnych (Jedlecka 2017, s. 16–25). Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” dodaje, iż do form zjawiskowych zaliczyć można także obmacywanie, komentowanie szczegółów anatomicznych, ocenianie sprawności seksualnej czy wyglądu³. Można więc przyjąć, że przemocą seksualną są takie zachowania, które naruszają intymność drugiej osoby. Przemocą seksualną wobec dziecka będą zatem nieprzypadkowe działania o charakterze seksualnym osoby (niekoniecznie dorosłej) skierowane na wywołanie szkody (niekoniecznie wyłącznie w sferze seksualnej) u dziecka (Beisert, Izdebska 2012, s. 48 n.).

Powiązane a niekiedy i utożsamiane z przemocą seksualną jest pojęcie agresji seksualnej, które może być rozpatrywane na trzech różnych poziomach: klinicznym, prawniczym i społecznym. Dla klinicysty budującego swoje definicje na założeniach teorii i wynikach badań empirycznych definicja agresji seksualnej konstruowana jest na podstawie takich elementów pojęciowych, jak: sfera działania (seksualność człowieka), istota działania (angażowanie drugiej osoby w aktywność seksualną), sposób działania (nieuwzględnianie woli drugiej osoby), intencja

.....

³ Zespół Stowarzyszenia „Niebieska Linia”, *Rodzaje przemocy*, dostęp online: niebieskalinia.info [dostęp: 21.07.2022].

sprawcy, cel działania (zaspokojenie sprawcy). Opisuje zarówno stany wewnętrzne sprawcy, jak i zewnętrzny ich wyraz, czyli zachowanie. Stąd dla klinicysty agresja może być definiowana wąsko jako działania ukierunkowane na cel, którym jest zaangażowanie drugiej osoby / osób w aktywność seksualną wbrew jej / ich woli (Beisert 2013, s. 95). Dla prawnika agresja seksualna definiowana jest poprzez rodzaj zachowań dotyczących szeroko rozumianej sfery seksualnej człowieka, które podlegają penalizacji (Beisert 2013, s. 96). Natomiast druga kwestia definicyjna wiąże się z określaniem agresji i przemocy seksualnej oraz z ustalaniem relacji między tymi dwoma pojęciami, ponieważ w niektórych opracowaniach traktowane są synonimicznie, a w innych w sposób zróżnicowany. Pojęcie agresji seksualnej opisuje zjawisko o charakterze destrukcyjnym z akcentem na intrapsychiczne struktury regulacyjne sprawcy (intencje i stany emocjonalne) oraz z oznaczeniem specyficznej sfery (seksualność), której stany wewnętrzne i zachowania sprawcy dotyczą. Nie oznacza to, że działania sprawcy muszą być wyłącznie motywowane seksualnie (Beisert 2013, s. 97).

Według DSM-III R różnica między agresją seksualną wobec dzieci a agresją seksualną wobec dorosłych polegała na tym, że pierwszy jej typ kwalifikowany był jako parafilia, natomiast agresja seksualna wobec dorosłych znamion parafilii nie posiada i była zaliczana do zachowań antyspołecznych.

Zachowania agresywne mogą mieć charakter instrumentalny lub intencjonalny, mogą również przechodzić jedno w drugie, co powoduje, że w praktyce bardzo trudno je odróżnić. Uzasadnione zatem zdaniem Kubackiej-Jasieckiej (2001, s. 78) jest przedstawienie ich w formie kontinuum od zachowań zaledwie potencjalnych, pośrednio destrukcyjnych zawartych w naturalnych dążeniach adaptacyjnych (agresywność instrumentalna), po bezpośrednią, wrogą destruktywność wbudowaną w poczucie tożsamości (agresja intencjonalna). W przypadku agresji instrumentalnej zachowania brutalne i dążenie do kontrolowania otoczenia stanowią w subiektywnym odczuciu jednostek jedyne możliwe i skuteczne środki realizacji dążeń, przynosząc natychmiastową gratyfikację. Agresja intencjonalna natomiast obejmuje zachowania wrogie, skierowane przeciwko otoczeniu, wbudowane w tożsamość osób destruktywnych i będące skutkiem wczesnodziecięcych urazowych doświadczeń burzących poczucie bezpieczeństwa. Źródłem takich zachowań stają się zakorzenione w strukturze tożsamości wrogość, poczucie krzywdy, mściwość lub obojętność na cierpienie i krzywdę innych. Obojętność wobec innych jest także zaprzeczeniem uczuć wobec własnej osoby (Kubacka-Jasiecka 2001, s. 68–70).

W tym miejscu uzasadnione jest zwrócenie uwagi na tzw. agresję drapieżczą, która to postać omawiana jest w kontekście różnych przestępstw seksualnych. Agresja drapieżcza (której podłożem mogą być zmiany neurologiczne) różni się tym od innych rodzajów agresji, że nie wyraża wściekłości i nie jest charakterystyczna dla zachowań związanych z walką, jest natomiast zorientowana na cel, dokładnie ukierunkowana i metodycznie przeprowadzona. Napięcie związane z tym rodzajem agresji spada, gdy osiągnięty zostaje cel (Giannangelo 1996, s. 41).

Drapieżniczki seksualne, *Female sexual offenders (FSO)* – wyjaśnienia terminologiczne

Agresja seksualna, podobnie jak i sprawstwo czynów związanych z wykorzystywaniem seksualnym dzieci, przypisywana jest przede wszystkim mężczyznom. Jest to fałszywa stereo typizacja, bowiem wśród osób dopuszczających się przemocy seksualnej są także kobiety. Z tego też powodu poprawne zdefiniowanie pojęcia przemocy seksualnej, której dopuszczają się kobiety może napotykać na pewne trudności. Między innymi Hannah Ford (2006) opisuje zachowania seksualne, które stanowią kategorię przemocy seksualnej, bez wątplenia krzywdzą dzieci, jednak nie muszą być w tych kategoriach definiowane. Do takich zachowań należy przykładowo voyeryzm, obnażanie się przed dzieckiem, uwodzicielskie dotykanie ofiary, całowanie i przytulanie o podtekście seksualnym, naruszanie prywatności dziecka podczas czynności fizjologicznych, wspólne kąpiele z dzieckiem lub mycie dziecka, mimo że może już to robić samodzielnie, zadawanie natarczywych pytań dotyczących czynności fizjologicznych lub przesadne koncentrowanie się na myciu narządów płciowych dziecka. Opisane zachowania mogą sugerować nieprawidłowe relacje pomiędzy dorosłą sprawczynią a dzieckiem. Podejście takie wynika głównie z faktu, że rola „napastnika seksualnego” kojarzy się przede wszystkim z zachowaniem mężczyzny, któremu to przypada udział w inicjowaniu aktu seksualnego i kontrolowaniu jego przebiegu. Natomiast kobieta jest postrzegana jako bierna, wycofana, przyzwalająca, niezdolna do wyrządzenia krzywdy. Taki schemat dotyczy także, paradoksalnie, sytuacji, gdy dziecko jest płci męskiej, a kobieta dorosłym sprawcą. Natomiast jeśli ofiarą kobiety dopuszczającej się nadużyć seksualnych jest dziewczynka, otoczenie skłonne jest doszukiwać się wyjaśnienia takich zachowań w siości pojmowanej miłości i opiekuńczości względem dziecka (Saradjian 1996, s. 13). Parafilią bezpośrednio powiązaną z problemem wykorzystywania seksualnego dzieci jest pedofilia. Badania dotyczące występowania parafilii wśród kobiet są marginalne, ponieważ trudno zaobserwować u nich symptomy wspomnianych zachowań. Stwierdzenie, że niektóre kobiety, które dopuściły się przemocy seksualnej wobec dzieci ujawniają dewiacyjne fantazje seksualne, nie upoważnia do zdiagnozowania u nich pedofilii lub innych zachowań dewiacyjnych, które mogą występować u mężczyzn popełniających podobne czyny.

Chociaż u kobiet, które dopuściły się przemocy seksualnej wobec dzieci zasadniczo nie diagnozuje się pedofilii, niektórzy badacze wskazują, że obserwacje kliniczne mogą sugerować występowanie u nich pewnych symptomów pedofilii regresywnej (brak fiksacji na dziecko) (por. Nathan, Ward 2001).

Opisy przypadków klinicznych kobiet, u których zdiagnozowano pedofilię wskazują, że badane kobiety przez długi czas wykazywały seksualne zainteresowanie dziećmi, masturbowały się fantazjując o dzieciach i ujawniały specyficzne

preferencje seksualne dotyczące dzieci w przedziale wiekowym 3–4 lata (Chow, Choy 2002, s. 211–215). Brak jednoznacznych możliwości diagnozowania pedofilii u kobiet nie wyklucza możliwości pojawiania się u FSO dewiacyjnych fantazji seksualnych o tematyce pedofilnej oraz pobudzenia seksualnego wywołanego tymi treściami. Mathews, Matthews i Speltz (1989) stwierdzili, że badane przez nich kobiety doświadczały pobudzenia seksualnego podczas dokonywanego przez nie aktu przemocy, jednak, co ciekawe, podniecenie to uległo osłabieniu pod wpływem wyobrażeń, że ich ofiary są dorosłymi partnerami (Mathews i in. 1989).

Nie można wykluczyć, że pobudzenie seksualne oraz dążenie do uzyskania satysfakcji seksualnej przez sprawczyń wykorzystywania seksualnego dzieci pełni istotną rolę w ich zachowaniu, dlatego kluczowe jest ustalenie czy powiązane z pedofilią pobudzenie seksualne będzie motywowało do zachowań przemocowych wobec dzieci. Prowadzone w tym zakresie badania wskazują, że dewiacyjne pobudzenie seksualne będzie miało większe znaczenie w przypadku kobiet działających w pojedynkę (samotnie), aniżeli tych, które działają jako współniczki mężczyzn (współsprawczyń) (Gannon i in. 2008).

Badania prowadzone w zakresie dewiacyjnych preferencji seksualnych u kobiet mogą sugerować, że pojawienie się fantazji seksualnych o treściach pedofilnych stanowić będzie znaczący czynnik motywujący do dewiacyjnych zachowań seksualnych i, podobnie jak w przypadku sprawców płci męskiej, może być traktowany jako czynnik ryzyka sprzyjający dokonaniu napaści seksualnej wobec dzieci (Rousseau, Cortoni 2010, s. 76).

Wspominając o czynnikach ryzyka, które szerzej zostaną omówione w kolejnej części opracowania, warto zauważyć znaczące odmienności odnoszące się do różnych kategorii FSO. Obejmują one nie tylko typologie sprawczyń, najczęściej eksponując motyw działania sprawczyń, ale także mogą sugerować różne nasilenie lub znaczenie czynników ryzyka dla sprawczyń sytuujących się w różnych kategoriach.

Opierając się na charakterystyce przestępstwa szesnastu sprawczyń seksualnych, Mathews, Matthews i Speltz (1989) opisali trzy główne typy sprawczyń, do których zaliczyli: predysponowane (typ transgeneracyjny), nauczycielki / kochanki i podporządkowane mężczyźni. Ofiarami sprawczyń pierwszego typu są zwykle ich własne dzieci. Zasadniczą cechą ich postępowania jest powielanie własnych doświadczeń (transgeneracyjność). One bowiem także w dzieciństwie doświadczyły seksualnej przemocy. Sprawczyńie opisane jako nauczycielki / kochanki wybierają ofiary w wieku nastoletnim. W przeciwieństwie do kategorii pierwszej nie mają one własnych doświadczeń wiktymizacyjnych, zatem traktują kontakt seksualny z nieletnim w kategoriach doświadczeń inicjacyjnych pozwalających ofierze odkrywać własną seksualność. Kategoria trzecia charakteryzuje się wysokim poziomem uległości wobec dominującego partnera. Obawiając się odrzucenia ze strony partnera, decydują się na współudział w wykorzystywaniu seksualnym dziecka (Mathews i in. 1991, s. 199–219). W obrębie kategorii sprawczyń współdziałają-

cych z mężczyzną Mathews, Matthews i Speltz dokonali rozróżnienia pomiędzy kobietami uległymi i podporządkowanymi mężczyźnie a kooperującymi z mężczyzną. Dodatkowo opisali także typ sprawcy z zaburzeniami psychicznymi, nieposiadającej cech charakterystycznych dla wcześniej opisanych. Kategoria sprawcy zmuszonych (podporządkowanych) przez mężczyznę została rozwinięta także przez Nathana i Warda (2001), którzy zasugerowali, że kryterium motywacyjne w sposób niejednoznaczny różnicuje FSO, które zostały zmuszone do współdziałania przez mężczyznę. Uznali oni za uzasadnione wyodrębnienie dodatkowych trzech podtypów, obejmujących: uległą ofiarę, odrzuconą / mściwą i chętną / uległą. Nathan i Ward rozróżniają motywacje, które odzwierciedlają albo przesadną zależność od mężczyzny, albo poczucie odrzucenia przez dziecko lub partnera na rzecz dziecka, co wywołuje u sprawcy gniew i pragnienie zemsty na dziecku. Pomimo tego rozwinięcia podtypów sprawcy zmuszanych przez mężczyznę, Harris (2010) zauważa, że różne typologie, w tym opracowane przez Sandler i Freeman (2007), Sarrel i Masters (1982) oraz Vandiver i Kercher (2004), marginalizują udział współsprawcy płci męskiej jako kategorii zmiennej. Wyodrębnienie sprawcy dopuszczających się wykorzystywania seksualnego dzieci samodzielnie lub w kooperacji z mężczyzną ma znaczenie nie tylko w przypadku ustalania motywacji, ale także czynników ryzyka i przebiegu ich kryminogenezy.

Badania Vandivera (2006) prowadzone wśród 232 dorosłych kobiet oskarżonych o wykorzystywanie seksualne dzieci wykazały, że kobiety współdziałające z mężczyznami skrzywdziły więcej małoletnich ofiar aniżeli sprawczynie działające samodzielnie. Ofiarami sprawcy kooperujących były dzieci spokrewnione i niespokrewnione, zarówno dziewczynki, jak i chłopcy. Bardziej złożony był też proces ich kryminogenezy, ujawniający wcześniejsze wyroki za przestępstwa inne niż seksualne. Podobne ustalenia poczynili Muskens, Bogaerts, van Casteren i Labrijn (2011), którzy zbadali sześćdziesiąt dorosłych sprawcy wykorzystywania seksualnego dzieci skierowanych na leczenie psychiatryczne i / lub psychologiczne w Holandii. Ustalili oni, że ofiarami zarówno sprawcy działających samodzielnie, jak i kooperujących były przede wszystkim dzieci w wieku poniżej trzynastu lat. Ponadto, podobnie jak Vandiver (2006), stwierdzili, że samodzielne sprawczynie częściej wybierały niespokrewnioną ofiarę płci męskiej, podczas gdy sprawczynie kooperujące częściej ofiary płci żeńskiej, zarówno spokrewnione, jak i niespokrewnione. Nie stwierdzono natomiast różnic w przebiegu kryminogenezy sprawcy obu kategorii. Wykazywały one podobną liczbę wcześniejszych wyroków skazujących za przestępstwa seksualne, stosowanie przemocy oraz przestępstwa innych kategorii. Znacząco różnicowała natomiast obie kategorie diagnoza stanu psychicznego. W kategorii sprawcy działających samodzielnie dominowały zaburzenia nastroju, w kategorii drugiej spektrum zdiagnozowanych zaburzeń było zdecydowanie szersze, ale wiodącą okazała się podatność na zaburzenia osobowości z pogranicza oraz osobowości zależnej. Kobiety te były bardziej podatne na manipulację oraz akceptowanie dewiacyjnej aktywności seksualnej (Muskens i in. 2011).

Natomiast brak znaczących różnic w zakresie zaobserwowanych cech klinicznych sprawczyń obu kategorii. Badania wykazały podobieństwa w zakresie poziomu wiktymizacji seksualnej w dzieciństwie, zaniedbywania, zastraszania oraz fizycznej i emocjonalnej wiktymizacji (Gannon i in. 2008; Kaplan, Green 1995; Strickland 2008). Charakterystyka kliniczna w wieku dorosłym obejmuje wiktymizację seksualną i / lub fizyczną (Gannon i in. 2008), zaburzenia osobowości, choroby psychiczne, używanie narkotyków i alkoholu (Muskens i in. 2011; Strickland 2008; Turner i in. 2008), problemy w relacjach, deficyty intymności i wykorzystywanie seksualne (Gannon i in., 2008; Nathan, Ward 2002).

Ustalanie czynników kryminogennych DRF i czynników chroniących PF jako podstawa skutecznych interwencji

W przypadku każdej kategorii sprawców przestępstw seksualnych zarówno mężczyzn, jak i kobiet, istotne staje się oszacowanie prawdopodobieństwa ryzyka powrotu do tych zachowań. Próba szacowania ryzyka powrotności wymaga uwzględnienia zróżnicowania rodzajów przestępstw seksualnych, w które jako sprawczynie mogą być uwikłane kobiety. Priorytetową grupą sprawczyń będą te, które dopuściły się kontaktowego przestępstwa seksualnego. Inne zachowania pozbawione bezpośredniego seksualnego kontaktu z ofiarą, choć oczywiście naganne, nie wykazują znaczących tendencji do recydywy. Chodzi tu przede wszystkim o przestępstwa związane z rozpowszechnianiem pornografii, nakłanianiem do uprawiania prostytucji, ułatwianiem lub czerpaniem zysków z prostytucji nieletnich czy angażowanie w nowe formy prostytucji (badania m.in. Sandlera i Freemana (2009), Vandivera i Kerchera (2004)). Zidentyfikowanie problemów, zachowań czy skłonności powiązanych z wykorzystywaniem seksualnym, a więc kontaktowymi przestępstwami seksualnymi ukierunkować może oddziaływanie interwencyjne tak, by zmniejszały one ryzyko recydywy.

Integralną częścią oceny ryzyka jest zarówno określenie rodzaju przewidywanego zachowania (recydywa seksualna, przestępstwo seksualne z użyciem przemocy, podstęp) oraz określenie prawdopodobieństwa ponownego wystąpienia tego zachowania (wysokie, umiarkowane, niskie), a także warunki jakie mogą doprowadzić do takiego zachowania. W tym przypadku brane pod uwagę powinny być czynniki dynamiczne i powiązane z nimi czynniki sytuacyjne (Cortoni, Gannon 2016). Podstawą tych ustaleń jest znajomość statycznych i dynamicznych czynników ryzyka oraz czynników chroniących. Pojęcie czynników ryzyka należy interpretować jako indywidualne cechy sprawczyni (lub sprawcy), które mogą zwiększać ryzyko zachowań przestępczych, natomiast czynnikami chroniącymi będą te, które zmniejszają prawdopodobieństwo popełnienia kolejnego (nowego) przestępstwa seksualnego. Wśród czynników ryzyka wyróżnia się te o charakterze statycznym i dynamicznym, w zależności od tego, czy można je zmienić przez

celowe interwencje. Czynniki statyczne to czynniki powiązane z historią życia sprawcy lub sprawcy, których nie można już w żaden sposób zmienić za pomocą interwencji resocjalizacyjnej czy terapeutycznej (np. wczesny wiek popełnienia pierwszego przestępstwa). Mogą one stanowić istotny wskaźnik powrotności do przestępstwa, nie można jednak w ich przypadku śledzić zmian w poziomie ryzyka. Z tego powodu mają one zdecydowanie mniejsze znaczenie aniżeli czynniki dynamiczne, określane także jako stan ryzyka (w przeciwieństwie do statycznych czynników ryzyka). Dynamiczne czynniki (stan) ryzyka (DRF), określić można jako zmienne odnoszące się do osób i ich środowiska, których pojawienie się może sugerować większe ryzyko wystąpienia zachowania przestępczego. Dodatkowo zostały wśród nich wyodrębnione tzw. stabilne, trwałe słabości (np. cechy charakterologiczne) oraz stany bardziej tymczasowe, które mogą powodować ostre lub bezpośrednie ryzyko powrotności do przestępstwa (Heffernan i in. 2019). Mają one raczej charakter predykcyjny, a nie wyjaśniający. Ich słabością jest brak spójności i swoistości. Mogą one obejmować wiele typów zmiennych. Nie można wykluczyć, że tworzą one także zależności przyczynowo-skutkowe, jednak bardziej przypominają uogólnione kategorie, które zawierają elementy sytuacyjne, behawioralne (np. oglądanie pornografii dziecięcej) czy psychologiczne (np. poczucie osamotnienia). Natomiast wspomniany brak swoistości oznacza, że nie można na ich podstawie określić, które potencjalne przyczyny są istotne dla wyjaśnienia niektórych zjawisk (np. powrotności do przestępstwa) (Heffernan i in. 2019, s. 10). Nie zmienia to jednak faktu, że identyfikacja DRF i zarządzanie nimi u osób, które popełniły przestępstwa (w szczególności) seksualne, jest nadrzędną kwestią w tworzeniu programów resocjalizacyjnych i terapeutycznych w więzieniach oraz w warunkach wolnościowych. DRF mogą być określane również jako „potrzeby kryminogenne” (Andrews, Bonta 2000), bowiem można je traktować jako potencjalne przyczyny zachowań przestępczych. Są to czynniki podatne na zmianę, a co za tym idzie, mogą być przepracowane w trakcie terapii lub poddane oddziaływaniom korekcyjnym czy edukacyjnym. Przykładem czynników dynamicznych mogą być: problemy z kontrolą emocji, zaburzenia preferencji seksualnych, postawy akceptujące zachowania przestępcze, deficyty w zakresie sprawności społecznych. W literaturze wskazuje się osiem kategorii czynników dynamicznych nazywanych „Big eight”, określających relacje przyczynowe zachodzące między tymi czynnikami a zachowaniami przestępczymi. Czynniki te obejmują: występujące przejawy zachowań antyspołecznych o różnorodnym charakterze, antyspołeczny profil osobowości, preferowanie antyspołecznych wartości i wzorów zachowań, utrzymywanie relacji z osobami o podobnych antyspołecznych zachowaniach, problematyczną sytuację rodzinną, problematyczną sytuację szkolną lub zawodową, brak umiejętności podejmowania konstruktywnych zajęć i zachowań w czasie wolnym, nadużywanie substancji odurzających (Andrews, Bonta 2010). W przypadku FSO czynnikami statycznymi będą przede wszystkim te, które są powiązane z seksualnością i procesem wiktyimizacji, np. doświadczanie wykorzystywania seksualnego

w dzieciństwie, praktykowane wcześniej kontaktowe przestępstwa seksualne, wybieranie ofiar niespokrewnionych płci męskiej, znęcanie się nad dzieckiem, a także wcześniejsze doświadczenie przestępcze o nieseksualnym charakterze. Szacowanie tych czynników z uwagi na dość jeszcze ograniczoną liczbę badań odnoszących się do sprawczyń wykorzystywania seksualnego może być dość problematyczne. Stosunkowo łatwiej odwoływać się można w tym zakresie do doświadczeń i wiedzy dotyczącej mężczyzn popełniających podobne przestępstwa (co uczyniono w tym wypadku). Jak sugerują bowiem badania Sandlera i Freemana (2009) oraz Vandivera (2007), statyczne czynniki recydywy u kobiet i mężczyzn mają charakter ogólny i są dość podobne. W szczególności wcześniejsze doświadczenia przestępcze sugerować mogą antyspołeczny charakter osobowości, co jest znamienne dla sprawców obu płci. Natomiast w przypadku czynników dynamicznych DRF wykazują one większą specyfikę, choć równie trudno stworzyć wyczerpujący katalog takich cech z uwagi na stosunkowo niskie wskaźniki recydywy seksualnej. Sprawczynie mogą wykazywać podobne cechy i właściwości jak sprawcy przestępstw seksualnych, jednak w przypadku FSO cechy te ujawniają się w różny specyficzny sposób wyłącznie u kobiet. Do katalogu cech dynamicznych DRF zaliczyć można przykładowo: zaprzeczanie lub minimalizowanie przestępczego zachowania, zniekształcone przekonania na temat przestępstw seksualnych i wykorzystywania seksualnego, deficyty emocjonalne w związkach, deficyty intymności, wykorzystywanie seksu do zaspokojenia potrzeb emocjonalnych, osobowość bierno-zależną (Gannon i in. 2008; Nathan, Ward 2002; Saradjian, Hanks 1996), ponadto: czerpanie satysfakcji seksualnej z kontaktów z ofiarą lub współsprawcą, pozostawanie w związku intymnym ze współsprawcą lub kierowanie się celami instrumentalnymi, takimi jak zemsta czy upokorzenie (Gannon i in. 2008; Saradjian, Hanks 1996). Do tej kategorii czynników zaliczyć można ponadto zdiagnozowane symptomy parafilii pedofilnej, osłabione lub zerwane więzi emocjonalne z rodziną, antyspołeczne cechy osobowości i zachowania partnera, izolację społeczną i nadużywanie substancji psychoaktywnych. Czynniki te wskazują na osobiste okoliczności, które przyczyniły się do wykorzystywania seksualnego dzieci i powinny stać się przedmiotem oddziaływań korekcyjnych. Nie ma przy tym znaczenia czy sprawczyni działała samodzielnie, czy kooperowała ze współsprawcą (Andrew, Bonta 2010).

Drugą kategorią są czynniki zmniejszające ryzyko powrotu do zachowań przestępczych (PF), i tym samym odgrywające znaczącą rolę w projektowaniu działań korekcyjnych. Mogą być one wykorzystywane do określania poziomu ryzyka, realizacji celów leczenia i eliminowania potrzeb kryminogennych (Andrews, Bonta 2010) oraz oceny poziomu resocjalizacji i możliwości kontynuowania dalszych oddziaływań w warunkach wolnościowych. W literaturze dotyczącej przestępczości seksualnej wymienia się szereg DRF i PF, które mogą być nieco odmiennie oznaczane w zależności od źródła, ale odnoszą się do tego samego zakresu. Ward i Heffernann ujmują DRF i PF w następujących pięciu obszarach (domenach): seksualności, relacji interpersonalnych, zarządzania emocjami, samoregulacji i posta-

wy. Za priorytetowe warto uznać czynniki rodzinne, a zwłaszcza wsparcie rodziny i pozytywne relacje emocjonalne z członkami rodziny. Również posiadanie dzieci jest predyktorem pomyślnej readaptacji społecznej.

Biorąc pod uwagę wskazane wyżej domeny, można stwierdzić, że czynnikiem ryzyka w obszarze seksualności będzie znaczne zaabsorbowanie i zaangażowanie seksualne (wynikające np. z silnego popędu), natomiast czynnikiem chroniącym będzie umiarkowane nasilenie popędu seksualnego oraz utrzymywanie kontaktów z dorosłymi partnerami i brak zaburzonych preferencji seksualnych w zakresie obiektu. Drugim obszarem wymienianym przez Warda jest samoregulacja, uważana za istotny czynnik z punktu widzenia przestępczości seksualnej (Ward, Hudson, Keenan 1998). Samoregulacja to „umiejętność modulowania emocji, myśli, interakcji i zachowań”. Samoregulacja dotyczy przede wszystkim samokontroli (tj. hamowania behawioralnego), rozwiązywania problemów, planowania i działań ukierunkowanych na cel. Czynniki ryzyka związane z tą domeną obejmują: impulsywność stylu życia czyli niską samokontrolę, niestabilność, podejmowanie nieodpowiedzialnych decyzji i kłopoty związane z tworzeniem długoterminowych celów (które są ograniczone i nierealistyczne). Te podstawowe problemy mogą przejawiać się w pasożytniczym lub chaotycznym stylu życia, konfliktach międzyludzkich, łamaniu zasad / prawa, używaniu substancji psychoaktywnych, bezrobociu i niestabilnym stylu życia (za: Ward, Heffernan 2017). Wśród czynników chroniących wskazujących na prawidłowy charakter mechanizmów samoregulujących Ward i Heffernan wymieniają: życie ukierunkowane na cel, umiejętność radzenia sobie z problemami, zaangażowanie w pracę i / lub konstruktywne zajęcia rekreacyjne, utrzymywanie trzeźwości. Dodatkowe czynniki wymienione w tym obszarze obejmują: samokontrolę, poczucie własnej woli, silniejsze wewnętrzne poczucie kontroli. W zakresie intymności (łączącej się z seksualnością i relacjami interpersonalnymi) czynnikiem ryzyka może być brak umiejętności stworzenia emocjonalnej bliskości z dorosłymi partnerami oraz brak troski o innych. Do czynników chroniących w zakresie tego obszaru zaliczyć można: umiejętność tworzenia i utrzymania długotrwałej relacji emocjonalnej i intymnej z dorosłymi partnerami oraz zdolność do sprawowania opieki i wykazywanie troski o innych, zaufanie, uczciwość, akceptację drugiej osoby, wzajemne zaufanie w związku, uczynienie przedmiotem pożądania w ramach intymnych związków romantycznych partnera w adekwatnym wieku, który jest w stanie wyrazić zgodę i uczestniczyć w sposób świadomy w relacji erotyczno-seksualnej. Poza tym znaczącym czynnikiem chroniącym będzie niski poziom konfliktowości w związku, co powoduje, że dziecko nie jest postrzegane jako bardziej satysfakcjonujący partner, z którym łatwiej dojść do porozumienia. W zakresie emocjonalności czynnikiem ryzyka będą dysfunkcjonalne sposoby radzenia sobie ze sobą, odczuwanie wrogości i urazy natomiast czynnikami chroniącymi będzie umiejętność komunikowania emocji, tolerancja, radzenie sobie z problemami w sposób konstruktywny. W zakresie prezentowanych postaw czynnikami ryzyka będą postawy wspierające napastliwość i agresję,

makiawelizm oraz nieprzestrzeganie zasad i norm. Czynnikiem chroniącym będą natomiast postawy wspierające stosunki seksualne adekwatne dla wieku, uznanie praw innych, zaufanie / wybaczenie, zmotywowana i optymistyczna postawa wobec trudności.

Niedoskonałością związaną z szacowaniem ryzyka powrotności do aktywności związanej z wykorzystywaniem seksualnym dzieci przez kobiety jest brak badań porównawczych pozwalających na bardziej wszechstronną i pogłębioną analizę czynników ryzyka. Powodem jest, jak wspomniano niski wskaźnik recydywy wśród kobiet w zakresie przestępstw seksualnych. Zdecydowanie łatwiej zrealizować ten zamiysł odwołując się do badań dotyczących sprawców przestępstw seksualnych. Dlatego też wskazane cechy DRF i PF mają dość ogólny charakter mimo tego mogą jednak stanowić istotną wskazówkę dla potrzeb oddziaływania korekcyjnego.

Podsumowanie

Chociaż w zakresie problematyki kobiet wykorzystujących seksualnie dzieci (FSO) przybywa publikacji pozwalających na coraz lepsze poznanie zjawiska, to jednak nie na wszystkie pytania uzyskujemy satysfakcjonującą odpowiedź. Dla potrzeb oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych przydatna może być nie tylko analiza procesu wiktylizacji sprawczyń (zarówno mającego miejsce w dzieciństwie, jak i kontynuowanego w relacjach partnerskich), ale także ustalenie mechanizmów obronnych, skłonności do podejmowania ryzykownych zachowań (także seksualnych) czy analiza zaburzeń i problemów osobowościowych.

Abstract: Sexual predators. Analysis of risk factors and protective factors in the context of undertaken corrective interventions

The aim of this study is to identify the spectrum of risk factors, both static and dynamic in nature, and to highlight factors antagonistic to them. Understanding the range of factors conducive to engaging in sexually criminal behavior by women has significant therapeutic-corrective implications. It allows the development of interventions tailored to this category of offenders and assesses the risk of recidivism into criminal behaviors. The method used is the analysis of secondary sources. The study is divided into three parts. The first part provides a characterization and interpretation of concepts related to the sexual abuse of children. The second part characterizes women perpetrators of sexual abuse of children. In the final part, risk factors related to committing contact sexual offenses by women are characterized. Both so-called static factors and dynamic factors (DRF) are considered. An additional element useful in developing corrective interventions is the identification of protective factors (PF), which not only reduce the risk of recidivism but also indicate a desirable direction for corrective changes. Key words: predatory aggression, sexual exploitation of children, female sexual offenders (FSO), dynamic risk factors (DRF), protective factors (PF), corrective interventions.

Bibliografia

- [1] Andrews D. A., Bonta J., 2010, *The psychology of criminal conduct*, New Providence, New York.
- [2] Beisert M., 2004, *Modele działania kobiet – sprawców wykorzystywania seksualnego w rodzinie*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, 3(2).
- [3] Beisert M., 2013, *Agresja seksualna kobiet*, „Nauka”, 2.
- [4] Beisert M., 2017, *Pedofilia. Geneza i mechanizm zaburzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- [5] Beisert M., Izdebska A., 2012, *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko Krzywdzone”, 2(39).
- [6] Brągiel J., 1998, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- [7] Cortoni F., Gannon T. A., 2016, *The Assessment of Female Sexual Offenders*, Wiley-Blackwell, Chichester, UK.
- [8] Chow E. W. C., Choy A. L., 2002, *Clinical characteristic and treatment response to SSRI in a female pedophile*, „Archives of Sexual Behavior”, 31.
- [9] Finkelhor D., 1986, *A sourcebook on child sexual abuse*, CA: Sage Publication, Beverly Hills.
- [10] Ford H., 2006, *Women who sexually abused children*, Chichester, England: John Wiley & Sons.
- [11] Gannon T. A., Rose M. R., Ward T., 2008, *A descriptive model of the offense process for female sexual offenders*, „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, 20.
- [12] Giannangelo S. J., 1996, *The Psychopathology of Serial Murder. A Theory of Violence*, Paeger Publishers, Westport CT.
- [13] Glasser W., 1998, *Choice theory: a new psychology of personal freedom*, Harper Collins Publishers, New York.
- [14] Green A. H., Kaplan M. S., 1994, *Psychiatric impairment and childhood victimization experiences in female child molesters*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry”, 33.
- [15] Harris D. A., 2010, *Theories of female sexual offending*, [w:] *Female sexual offenders: Theory, Assessment and Treatment*, (ed.) T. A. Gannon, F. Cortoni, Wiley, Chichester, UK.
- [16] Heffernan R., Wegerhoff D., Ward T., 2019, *Dynamic Risk Factors: Conceptualization, Measurement, and Evidence*, „Aggression and Violent Behavior”, 48.
- [17] Imieliński K., 1970, *Dynamiczna teoria zbroczeń płciowych*, PZWL, Warszawa.
- [18] Jedlecka W., 2017, *Formy i rodzaje przemocy*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, 11: Przemoc w prawie i polityce.
- [19] Kaplan M. S., Green A., 1995, *Incarcerated female sexual offenders: A comparison of sexual histories with eleven female nonsexual offenders*, „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, 7.
- [20] Kowalczyk M. H., 2014, *Przestępcy seksualni. Zabójcy, gwałciciele, pedofile i ich resocjalizacja*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- [21] Kowalewska A., Jaczewski A., Komosińska K., 2001, *Przemoc seksualna wobec dzieci w rodzinie*, „Problemy Rodziny”, 61, 4/5/6.

- [22] Krajewski R., 2011, *Przestępstwo publicznego propagowania lub pochwalania zachowań o charakterze pedofilskim*, „Przegląd Sądowy” 6/43/.
- [23] Kubacka-Jasiecka D., 2001, *W poszukiwaniu tożsamości – od agresji potencjalnej do destruktywności*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, (red.) B. Urban, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- [24] Lew-Starowicz Z., 2000, *Seksuologia sądowa*, Wydawnictwo PZWL, Warszawa.
- [25] Mathews R., Matthews J., Speltz K., 1989, *Female sexual offenders: An exploratory study*, Orwell, VT: Safer Society Press.
- [26] Mathews R., Mathews J., Speltz K., 1991, *Female sexual offenders. A Typology*, [w:] *Family sexual abuse, Frontline research and evaluation*, (ed.) M. Q. Patton, Sage Publications, London.
- [27] Muskens A., Bogaerts S., van Casteren M., Labrijn S., 2011, *Adult female sexual offending: A comparison between co-offenders and solo offenders in a Dutch sample*, „Journal of Sexual Aggression”, 17.
- [28] Nathan P., Ward T., 2001, *Females, who sexually abused children: Assessment and Treatment issues*, „Psychology and Law”, 8.
- [29] Nathan P., Ward T., 2002, *Female sex offenders: Clinical and demographic feature*, „Journal of Sexual Aggression”, 8.
- [30] Podgajna-Kuśmirek M., 2003, *Pedofilia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- [31] Pospiszyl K., 2014, *Przestępstwa seksualne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- [32] Rousseau M. M., Cortoni F., 2010, *The Mental Health Needs of Female Sexual Offenders*, [w:] *Female sexual Offenders Theory, Assessment and Treatment*, (ed.) T. A. Gannon, F. Cortoni, John Wiley & Sons, London.
- [33] Rubacha K., 2016, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- [34] Sąjowska M., 2002, *Wykorzystywanie seksualne dzieci. Ustalenia terminologiczne, skala zjawiska, oblicza problemu społecznego*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, 1(1).
- [35] Sandler J. C., Freeman N. J., 2007, *Typology of female sex offenders: A test of Vandiver and Kercher*, „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, 19.
- [36] Seligman M. P. E., Walker E. F., Rosenhan D. L., 2003, *Psychopatologia*, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań.
- [37] Seto M. C., 2008, *Pedophilia. Psychopatologia and Theory*, [w:] *Sexual Deviance. Theory, Assesment, and Treatment*, (ed.) D. R. Laws, W.T. O'Donohue, Guilford Press, Nowy Jork.
- [38] Saradijan J., 1996, *Woman who sexually abused children: From research to clinical practice*, John Wiley & Sons, London.
- [39] Saradjian J., 2010, *Understanding the prevalence of female-perpetrated sexual abuse and the impact of that abuse on victims*, [w:] *Female sexual offenders: Theory, Assessment and Treatment*, (ed.) T. A. Gannon, F. Cortoni, Wiley, Chichester, UK.
- [40] Sarrel P. M., Masters W. H., 1982, *Sexual molestation of men by women*, „Archives of Sexual Behavior”, 11.
- [41] Strickland S. M., 2008, *Female sex offenders: Exploring issues of personality, trauma, and cognitive distortions*, „Journal of Interpersonal Violence”, 23.
- [42] Turner K., Miller H. A., Henderson C. E., 2008, *Latent profile analyses of offense and personality characteristics in a sample of incarcerated female sexual offenders*, „Criminal Justice and Behavior”, 35.

- [43] Vandiver D. M., 2006, *Female sex offenders: A comparison of solo offenders and co-offenders*, „Violence and Victims”, 21.
- [44] Vandiver D. M., Kercher G., 2004, *Offender and victim characteristics of registered female sexual offenders in Texas: A proposed typology of female sexual offenders*, „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, 16.
- [45] Ward T., Heffernan R., 2017, *A comprehensive theory of dynamic risk and protective factors*, „Aggression and Violent Behavior”, 37.
- [46] Ward T., Hudson S., Keenan T., 1998, *A self-regulation model of the sexual offense process*, „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, 10(2).
- [47] Warylewski J., 2010, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do artykułów 117–221*, t. 1, (red.) A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa.

Netografia

- [48] Zespół Stowarzyszenia „Niebieska Linia”, *Rodzaje przemocy*, niebieskalinia.info [dostęp: 21.07.2021].

Akty prawne

- [49] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>